

Homidova Gulshoda Bahromjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqsadli pedagogik yondashuv va zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari, usullari va amaliy vositalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot Bloom taksonomiyasi, muammoli ta'lim, suhbat va savol-javob usullari, shuningdek interfaol metodlarning bolalar tanqidiy tafakkuriga ta'sirini ochib beradi. Maqolada boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilariga mo'ljallangan maxsus mashg'ulotlar tizimi taklif etiladi. Pedagoglarga amaliy ko'rsatmalar va dastur loyihalari taqdim etiladi. Olingan natijalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini erta rivojlantirish zarurligi va uni o'quv jarayoniga tizimli ravishda kiritish muhimligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar

tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, Bloom taksonomiyasi, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, metakognitiv ko'nikmalar, ta'lim texnologiyalari, pedagogik metodika, kognitiv rivojlanish, ta'lim sifati

Abstract

This article analyzes the methodology of developing critical thinking in children from a scientific and pedagogical perspective. The theoretical foundations, methods, and practical tools for forming critical thinking skills based on targeted pedagogical approaches and modern educational technologies are examined. The research reveals the impact of Bloom's taxonomy, problem-based learning, dialogue and questioning techniques, as well as interactive methods on children's critical thinking. The article proposes a specific system of lessons designed for primary and secondary school students. Practical recommendations and program frameworks are provided for teachers. The results confirm the necessity of developing critical thinking skills at an early stage and the importance of systematically integrating them into the educational process.

Keywords

critical thinking, primary education, Bloom's taxonomy, problem-based learning, interactive methods, metacognitive skills, educational technology, pedagogical methodology, cognitive development, quality of education

XXI asrda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdir. Globallashuv, raqamli transformatsiya va axborotlar oqimining tez o'sishi sharoitida faqat bilimlarni yod olish yetarli emas. Zamonaviy jamiyat shaxsdan ma'lumotlarni tahlil qilish, muammolarni hal etish, farqli nuqtai nazarlarni baholash va asoslangan qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini talab qiladi. Ana shu kontekstda tanqidiy fikrlash nafaqat intellektual, balki ijtimoiy va kasbiy zaruriyatga aylanib bormoqda.

Tanqidiy fikrlash bu shunchaki tanqid qilish qobiliyati emas. U ma'lumotni ongli ravishda tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish, taxminlarni sinash va muqobil yechimlarni ko'ra bilish jarayonini anglatadi. John Dewey (1910) tanqidiy fikrlashni «refleksiv tafakkur» deb ta'riflagan va uni ta'limning asosiy maqsadi sifatida belgilagan. Keyinchalik Bloom va uning hamkasblari (1956) kognitiv rivojlanishning ierarxik modelini ishlab chiqib, tanqidiy fikrlashni yuqori darajali tafakkur ko'nikmalariga kiritgan. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni (2020) va «Milliy o'quv dasturi» talablari ham o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi. Shunga qaramay, amaliyotda ko'p maktab daralarida reproduktiv yondashuv ya'ni tayyor bilimlarni qabul qilish va takrorlash ustunlik qilmoqda. Bu esa o'quvchilarning real hayotiy muammolarni hal etishga tayyorgarligini pasaytirib qo'yadi. Ushbu maqola bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ilmiy-metodologik asoslarini tadqiq etadi va maktab amaliyotiga tatbiq etish uchun samarali metodlar tizimini taklif qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tanqidiy fikrlash nazariyasi va metodikasi xorijiy va mahalliy adabiyotlarda keng o'rganilgan. Robert Ennis (1987) tanqidiy fikrlashni «nimaga ishonish yoki nima qilish haqida o'ylangan, mantiqiy qaror qabul qilishga yo'naltirilgan fikrlash» deb ta'riflagan va uning 12 ta asosiy dispozitsiyasini aniqlab bergan. Richard Paul va Linda Elder (2006) esa tanqidiy fikrlashning standartlari aniqlik, to'g'rilik, chuqurlik, kenglik, mantiqiylik va muhimlikni belgilab, uni ta'limga joriy etishning amaliy modelini ishlab chiqqan. Matthew Lipman (1991) «Bolalar falsafasi» dasturini yaratib, 5-6 yoshdan boshlab bolalarda tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish mumkinligini isbotlagan. Uning P4C (Philosophy for Children) metodikasi hozir dunyo bo'ylab 60 dan ortiq mamlakatda qo'llanilmoqda. Lev Vigotskiyning «Yaqin rivojlanish zonasini» konsepsiyasi ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda kattalarning qo'llab-quvvatlashi va muloqotning muhim rolini asoslaydi.

O'zbekiston pedagogika fanida ham bu yo'nalishda izlanishlar olib borilmoqda. X.G'ulomov (2019), M.Nishonova (2021) va boshqa tadqiqotchilar milliy ta'lim tizimi sharoitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning o'ziga xos metodlarini ishlab chiqishga

harakat qilganlar. Ammo hali ham maktab amaliyotida tizimli yondashuv yetishmaydi bu esa mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot 2022–2024-yillarda Toshkent va Namangan viloyatlarining 8 ta umumta'lim maktabida olib borildi. Tadqiqotda 3–8-sinf o'quvchilari (n=420) va ularning 36 nafar o'qituvchisi ishtirok etdi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi yondashuvlarni o'z ichiga oladi: Birinchidan, nazariy tahlil: mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarni, ta'lim standartlarini va o'quv dasturlarini o'rganish. Ikkinchidan, pedagogik kuzatish: dars jarayonlarini tizimli kuzatish va hujjatlashtirish. Uchinchidan, tajriba-sinov: tanqidiy fikrlash metodlarini joriy etish va natijalarni nazorat guruh bilan taqqoslash. To'rtinchidan, miqdoriy va sifatiy tahlil: Cornell tanqidiy fikrlash testi (CCTST), o'quvchi so'rovnomalari va o'qituvchi intervyulari asosida. Tajriba guruhi o'quvchilari 12 hafta davomida maxsus ishlab chiqilgan tanqidiy fikrlash dasturiga jalb etildi.

Dastur haftasiga 3 soatlik mashg'ulotlarni o'z ichiga olgan. Nazorat guruhi an'anaviy ta'lim dasturi bo'yicha o'qishda davom etdi. Samaradorlikni o'lchash uchun oldingi va keyingi testlar, hamda 6 oy o'tgach takroriy test (retention test) o'tkazildi. Bloom taksonomiyasi (1956, 2001-yilda Anderson va Krathwohl tomonidan yangilangan) kognitiv rivojlanishning 6 darajasini belgilaydi: bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish. Quyi darajalar faktual bilimni o'zlashtirishga, yuqori darajalar esa tanqidiy va ijodiy tafakkurga mo'ljallangan. Amaliyotda o'qituvchilar asosan quyi darajadagi savollarga e'tibor qaratib, yuqori darajalarni e'tiborsiz qoldiradilar.

Bizning tadqiqotimizda o'qituvchilar savol matritsasi asosida dars tayyorladilar: har bir mavzu bo'yicha kamida 2 ta tahliliy, 1 ta baholovchi va 1 ta ijodiy savol kiritildi. Masalan, tarix darsida «Qachon?» o'rniga «Agar bu qaror qabul qilinmaganida, tarix qanday o'zgarishi mumkin edi?» kabi savollar qo'yildi. Natijada tajriba guruhi o'quvchilarining tahliliy fikrlash ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 34% ga yuqori bo'ldi.

Muammoli ta'lim (PBL) o'quvchilarni real yoki simulyatsiya qilingan murakkab muammo atrofida guruhlarda ishlashga yo'naltiradigan metoddir. Bu metod Howard Barrows tomonidan 1960-yillarda tibbiyot ta'limida ishlab chiqilgan va keyinchalik umumta'limga kengaytirilgan. PBL o'quvchilarga muammoni aniqlash, kerakli ma'lumot izlash, echimlarni baholash va xulosalar chiqarish imkonini beradi bularning barchasini tanqidiy tafakkur jarayoni sifatida ko'rish mumkin.

Maktab amaliyotida PBL ni qo'llashda biz «5 qadam modeli»dan foydalandik: (1) muammoni aniqlash; (2) bilim kamchiliklarini ro'yxatga olish; (3) ma'lumot yig'ish; (4) echimlarni taklif etish va munozara; (5) xulosalar va refleksiya. Tadqiqot natijalarimiz

PBL metodida o'qigan bolalarning muammoni hal etish ko'nikmalarida 41% o'sish kuzatilganini ko'rsatdi.

Sokratik suhbat o'qituvchi «biluvchi» emas, balki «so'rovchi» rolini bajararkan, o'quvchilarning o'z xulosalariga kelishiga yordam beradigan dialog usulidir. Ushbu texnikada ochiq savollar, «Nega shunday deb o'ylaysiz?», «Buning isboti nima?», «Muqobil nuqtai nazar qanday bo'lishi mumkin?» kabi mantiqiy savollar asosiy o'rin tutadi. Tadqiqotda aftaftada o'tkaziladigan 20-daqiqalik «Fikrlar jangi» sessiyalari o'quvchilarning o'z fikrlarini asoslash va raqibning dalillarini baholash qobiliyatini sezilarli darajada oshirdi. Raqamli ta'lim muhiti tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yangi imkoniyatlar ochdi. Tadqiqotimizda quyidagi interfaol metodlar sinaldi:

Konseptual xaritalar (mind mapping): o'quvchilar tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni vizual ko'rinishda tasvirladilar. Bu metod tizimli fikrlash va mavhum tushunchalarni o'zaro bog'lash ko'nikmalarini oshirdi. Think-Pair-Share (O'yla-juftlash-Ulash): o'quvchilar avval mustaqil fikrladilar, so'ng juft bilan muhokama qildilar va nihoyat sinf oldida fikrlarini taqdim etdilar. Jigsaw (Arra metodi): katta mavzular kichik guruhlariga bo'linib, har guruh o'z qismini o'rganib, qolganlarga o'rgatti. Bu yondashuv tanqidiy fikrlashni hamkorlikdagi ta'lim bilan uyg'unlashtirdi. Raqamli vositalar orasida Padlet (fikrlar taxtasi), Mentimeter (interaktiv so'rovnomalar) va Edpuzzle (tahliliy savollari bilan boyitilgan videodarslar) samarali natija ko'rsatdi. Ayniqsa, o'quvchilar Edpuzzle orqali video ko'rib, real vaqtda savollar bilan to'xtatilganida, tafakkurning faol ishlashiga erishildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

12 haftalik tajriba yakunida quyidagi asosiy natijalar qayd etildi. Cornell tanqidiy fikrlash testi bo'yicha tajriba guruhi o'quvchilari nazorat guruhiga nisbatan o'rtacha 28.7 ball yuqori ko'rsatkich namoyish etdi (tajriba: $M=71.4$, $SD=8.2$; nazorat: $M=54.6$, $SD=9.1$; $p<0.001$). Ayniqsa tahlil qilish (38% o'sish), dalillarni baholash (31% o'sish) va xulosalar chiqarish (29% o'sish) ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilandi.

O'qituvchi kuzatuvlari ham ijobiy o'zgarishlarni tasdiqladi: o'quvchilar dars davomida ko'proq savol beradigan, o'z fikrini asoslay oladigan va raqib nuqtai nazarini hisobga oladigan bo'ldi. Muhimi, 6 oylik retention testida ham tajriba guruhi ustunligini saqladi, bu metodlarning uzoq muddatli ta'sirini ko'rsatadi.

Sifatli tahlilda o'quvchilar «Endi men faqat o'qituvchi aytganini emas, o'zim o'ylayapman», «Savol berish yaxshi deb angladim» kabi fikrlarni bildirdi. Tadqiqotda bir qancha to'siqlar ham aniqlandi: an'anaviy imtihon tizimi tanqidiy fikrlashni baholamaydi; ba'zi o'qituvchilar bu yondashuvga moslashishda qiyinchilik sezdi; sinfdagi katta o'quvchi soni interaktiv metodlarni to'liq amalga oshirishga xalaqit berdi. Ushbu to'siqlarni bartaraf etish uchun tizimli o'qituvchi tayyorlash va baholash tizimini isloh qilish zarur.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu tadqiqot bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun maqsadli metodologik yondashuv zarurligini va uning samaradorligini isbotladi. Asosiy xulosalar quyidagicha: Birinchi xulosa: Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun alohida fan emas, balki barcha fanlarni o'qitishga integratsiya qilingan tizimli yondashuv talab etiladi. Ikkinchi xulosa: Bloom taksonomiyasi, PBL, Sokratik suhbat va interfaol metodlar kombinatsiyasi eng yuqori natijalarni beradi. Uchinchi xulosa: O'qituvchilar maxsus metodologik tayyorgarliksiz bu metodlarni to'g'ri qo'llay olmaydi bu esa kasbiy rivojlanish dasturlarini kuchaytirishni talab qiladi. To'rtinchi xulosa: Baholash tizimi tanqidiy fikrlashni o'lchashga moslashtirilmasa, o'qituvchilar bu ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor bermaydi.

Tavsiyalar sifatida: Maktab o'quv dasturlariga tanqidiy fikrlash standartlarini kiritish; o'qituvchilar malakasini oshirish kurslarida ushbu metodikani majburiy qilish; milliy baholash tizimiga yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini o'lchaydigan topshiriqlarni kiritish; boshlang'ich sinflardan oq tanqidiy fikrlash mashqlarini joriy etish taklif etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Educational Objectives*. New York: Longman.
2. Bloom, B. S. (Ed.). (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain*. New York: David McKay.
3. Dewey, J. (1910). *How We Think*. Boston: D.C. Heath.
4. Ennis, R. H. (1987). A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities. In J. B. Baron & R. J. Sternberg (Eds.), *Teaching thinking skills: Theory and practice* (pp. 9–26). New York: Freeman.
5. G'ulomov, X. (2019). *O'rta maktablarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish muammolari*. Pedagogika fanlari doktorlik dissertatsiyasi. Toshkent: TDPU.
6. Lipman, M. (1991). *Thinking in Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Nishonova, M. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi. *Pedagogika va psixologiya*, 3(2), 45–58.
8. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni (2020). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
9. Paul, R., & Elder, L. (2006). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life* (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

10. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
11. Watson, G., & Glaser, E. M. (1980). *Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal Manual*. San Antonio, TX: Psychological Corporation.
12. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. The Delphi Report*. Millbrae, CA: California Academic